

УДК 37.015.31:165.742] : 316.722:78

С. С. Горбенко,
доктор педагогічних наук, професор
(Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова)
ssgorbenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2336-2616

КРОС-КУЛЬТУРНА ДОМІНАНТА В ГУМАНІСТИЧНОМУ ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

У статті визначаються теоретичні основи цивілізаційної складової духовно-морального розвитку особистості – крос-культурної домінанти, що полягає у поєднанні класичних, народних традицій виховання з прогресивними педагогічними інноваціями. Відстоюється ідея гуманістичного виховання учнів засобами музики на засадах історико-педагогічного та історико-культурного вимірів.

Ключові слова: домінанта, культурно-історична педагогіка, наступність, гуманістичне виховання, загальна музична освіта, методи, духовна цінність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В сучасній педагогіці виховання трактується як діяльність, цінність, вплив, система, взаємодія, почуттєвість. Гуманістичне виховання ми розглядаємо як базовий процес входження дитини в соціум, який потребує її завершені підготовки до життя в суспільстві через всебічний розвиток здатності до вільної реалізації своїх можливостей і здібностей з подальшим їх саморозвитком. Гуманістична парадигма передбачає особистісний підхід, відношення до учня як до унікального явища, незалежно від його індивідуальних особливостей. За таких обставин концепція навчання і виховання орієнтується на освоєння учнями культури і загальнолюдських цінностей, відповідного досвіду, що передбачає максимальне розкриття творчого потенціалу кожним індивідом. Виховний аспект такої концепції представлено базовими панівними ідеями, цивілізаційними ознаками, положеннями, найважливішими складовими, які реалізовує вчитель музики. Вони дістали назву "домінанти", за якими можуть вибудовуватися ідеї, підвищуватися рівень вихованості, визначатися кардинальні напрями підвищення ефективності педагогічного впливу. Серед різного роду субстанційних (важливих, стійких, основних, незалежних) домінант гуманістичного виховання засобами музики (культуро відповідної, аксіологічної, діяльнісної та ін.) особливе місце належить крос-культурній домінанті.

Аналіз останніх досліджень у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемі виховання на гуманістичних засадах присвячені дисертаційні дослідження С. Аверинцева, О. Барило, В. Землянської, С. Золотухіної, О. Квас, І. Кучинської, Г. Кемін, С. Ткачова, К. Чертової та ін. Вихованню засобами різних видів мистецтва – О. Аліксійчук, В. Григор'євої, Л. Григоровської, О. Комаровської, С. Коновець, О. Коваль, Л. Каменецької, О. Лобової, О. Хижної, Н. Фоломєєвої. Гуманістичні ідеї щодо виховання засобами музики зустрічаємо в роботах О. Гумінської, О. Михайличенка, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, А. Растрігіної, О. Ростовського, О. Рудницької та ін. Цивілізаційний підхід до процесу виховання висвітлено в публікаціях М. Берулави, І. Беха, В. Біблера, М. Богуславського, Є. Бондаревської, В. Кременя та ін.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є визначення змісту, місця та мірила крос-культурної домінанти в музично-освітньому процесі учнів загальноосвітніх навчальних закладів; зосередження уваги на ідеї історичної наступності культурно-педагогічних феноменів, що сприяє розкриттю ряду принципів аспектів теорії і практики гуманістичного виховання засобами музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Крос-культурна складова розглядається у різних галузях науки: філософії, соціології, педагогіці. Зокрема, у філософії – це аналіз історичної діяльності людей, що протікає у певних соціальних і культурних умовах. З точки зору соціології, крос-культурну домінанту розуміють як певну територію, що має особливості культурного, духовного і соціального розвитку. В освіті, педагогіці вона дозволяє аналізувати педагогічні явища різних епох у порівняльному вигляді з опорою на антропологічне та соціокультурне підґрунтя. Г. Гадамер відмічає, що в галузі культури засвоєння знань відбувається шляхом залучення особистості до культурних цінностей: їх неможливо вивчити як математичні закони а слід відчувати, переживати, співвідносити з власним почуттям [1: 197]. В умовах поглиблення в суспільстві кризи духових цінностей музичні заняття в загальноосвітніх навчальних закладах розглядаються нами як джерело моральності, форма і засіб прилучення дитини до культурних надбань світу. Пріоритетна роль у цьому процесі відводиться духовно-моральному, інтелектуальному фактору розвитку; здійсненню переходу від загального через особливе до одиничного і навпаки. Включеність духовної сфери у поле зору крос-культурної домінанти робить її особливо привабливою в дослідженні феноменів духовної діяльності, одним із напрямів якої є музична освіта і виховання.

У нашому дослідженні крос-культурна домінанта розглядається в контексті основних характеристик вітчизняної цивілізації, виявленні впливу не тільки принципів української самобутності на музично-освітню теорію і практику, а й ідей європейських мислителів. Осмислення особливостей життя українців у руслі цивілізаційної парадигми доводить, що з цим устроєм пов'язана багатовікова традиція хорового співу, яка сприяла збагаченню змісту шкільної музичної освіти і виховання. Аналіз праць, присвячених цій парадигмі дозволив зробити висновок про те, що розкриття сутності педагогічних уявлень здійснюється на основі конкретно-історичного аналізу з урахуванням соціально-економічного та історико-культурного рівня розвитку суспільства. В крос-культурній моделі закладена історична наступність, що міститься в ідеях вітчизняних педагогів ХХ – поч. ХХІ ст. і яка сприяє розкриттю цілого ряду принципових аспектів теорії і практики виховання особистості засобами музичного мистецтва в загальноосвітніх навчальних закладах: врахування самоцінності дитини, її індивідуальних та вікових особливостей; надання свободи творчого вибору, підтримки кожному індивіду; набуття досвіду емоційно-морального ставлення до дійсності, що втілений в музичному творі; надання пріоритету національним традиціям, різним пластам музичної культури; введення дитини через музичне мистецтво у великий світ загальнолюдських цінностей, вплив на становлення її духовного світу; формування музичної культури індивіда як класичної функції музичної освіти, що виходить на рівень духовно-моральних цінностей і гуманістичних перетворень.

Використання положень крос-культурної домінанти в практичній роботі дає можливість зрозуміти і пояснити своєрідність, особливості ідей виховання особистості на гуманістичних засадах в процесі музичних занять, які були притаманні вітчизняній художній освіті в минулому. З іншого боку, вона сприяє обґрунтуванню можливості творчого використання музично-педагогічної думки учителями музики в сучасних умовах.

В "Енциклопедії освіти" зазначається, що освіта виконує три важливі функції: людинотворчу (забезпечення певного рівня знань, емоційно-вольової сфери; поведінкових орієнтацій; готовності до виконання різних видів діяльності тощо); технологічну (формування навичок і вмінь трудової, громадської, професійної діяльності; розвиток комунікативності тощо); гуманістичну (виховання у дитини високої моральності, культури, розуміння пріоритетів загальнолюдських цінностей тощо) [2: 614–615].

У цивілізованому суспільстві метою свого життя, поряд з одержанням освіти, індивід має вважати реалізацію своїх внутрішніх сил і здібностей відповідно до законів природи у гармонії з культурним простором. Це дозволяє досліджувати факти, явища педагогічної діяльності в межах взаємодії педагогіки і культури. При цьому, культура розглядається як процес і результат перетворювальної діяльності, як духовна цінність. Отже, людина має стати спадкоємцем культури в процесі освіти і виховання, засвоювати соціокультурний феномен свого народу [3: 16]. На жаль, в реальній педагогічній дійсності сьогодення нерідко заперечується такий погляд на культуру, традицію як ретроспект, явище, де зберігається хоч і оброблений, але цінний матеріал. Тому важливо усвідомлювати історію як ланцюг естетичних, моральних, духовних завдань, які слід вирішувати, переосмислювати спираючись на кращі напрацювання минулих поколінь та окремих особистостей.

Систематизуючи сучасні підходи до дослідження історико-педагогічного простору, О. Сухомлинська успішно типологізувала їх за такими напрямками: соціокультурні, педагогічні та культурно-антропологічні. Останній є особливо значущим для нашого дослідження. Він зводиться до розгляду історико-педагогічних феноменів з точки зору ціннісного потенціалу людини, розвитку її особистісних якостей і можливостей. Вчена слушно звертає увагу на те, що не існує досліджень, де б вказані підходи існували в чистому вигляді: "Маємо їх взаємопроникнення та взаємодію із збереженням в авторській самосвідомості переваг певної домінанти залежно від проблеми дослідження" [4: 43]. Саме таку перевагу для нас повинна мати крос-культурна домінанта, де історико-педагогічний процес розглядається під кутом зору потенціалу людини, розвитку її особистісних якостей в контексті культури.

Історія розвитку процесу виховання особистості гуманістичної спрямованості пов'язана безпосередньо із станом та особливостями розвитку суспільства, рівнями розвитку культури певних епох і формацій. Людство завжди непокоїли питання духовності, морально-етичних норм та естетичних якостей людини. Тому, успішне дослідження ідей гуманістичного виховання зростаючої особистості, в тому числі і засобами музики, можливе лише за умови історико-педагогічного та історико-культурного виміру цієї проблеми. Основна цінність такої позиції полягає в можливості вийти за межі сьогодення, уявити цей процес у всіх гранях та особливостях, провести їх відповідну змістову типологію і т. ін.

У контексті нашого дослідження, особливої ваги набуває принцип історизму, який передбачає розкриття ідей, закономірностей, принципів, методів виховання, що пропонувались відомими мислителями, педагогами минулого. Так М. Бердяєв, П. Флоренський та інші стверджували, що історію треба не тільки знати, її треба відчувати як особисте життя, через її пізнання набувати досвіду, любові, прагнень, зусиль і силою цих переживань визначати свій образ "Я" [5: 45]. Таким чином, сутність принципу історизму зводиться до розгляду предмету дослідження в розвитку, який невіддільний від

історичних умов, що визначають його невідворотність і наступність. В якості напряду пізнання, в даному випадку, виступає діяльність та активність окремих особистостей педагогічного спрямування. Історизм передбачає мету та утвердження тих чи інших освітньо-виховних явищ, призводить до виявлення прогресивних ідей, новацій у педагогічному досвіді минулого і надання їм належної оцінки з позицій сьогодення.

Історичний вимір у шкільній освіті та вихованні є, на наш погляд, ефективним у вирішенні завдання по формуванню людини культури. Він дозволяє переконувати учнів у тому факті, що предмети художньо-естетичного циклу і, зокрема, музика знаходяться в постійній взаємодії з усіма сторонами культури. Історизм є виховним засобом емоційного розвитку учнів, формування культурної цінності творів мистецтва. Застосування принципу історизму сприяє "залученню особистості до діалогу, в якому вона осягає власну сутність. Завдяки історичному мисленню приходить розуміння глибокої залежності художніх явищ від подій суспільного життя, усвідомлення того, в яких конкретних історичних ситуаціях і чому виникли ті чи інші художні явища" [6: 6]. З педагогічної точки зору слід зазначити, що жодне із справжніх мистецтв ніколи не виступає для дитини окремо від іншого, від життя в цілому, яке відображає культуру суспільства. Вчені дослідили, що за перші сім років людина дізнається більше, ніж за все наступне життя. Це ще раз свідчить про те, що з малих років у дитини слід формувати різноманітність діяльності у єдності різних елементів.

Як справедливо зазначав С. Гессен, "людський індивід існує начебто в чотирьох планах буття, яким відповідає чотири плани виховання: індивід як організм психофізичний; як соціальна особистість; як особистість включена в культурну традицію і як член "царства духовних істот" [7: 236]. Для нас особливо вагомим бачиться третій план, пов'язаний з культурною традицією. Цінними є й висновки О. Лобової, яка стверджує, що сфера мистецької освіти має свою специфіку, що полягає, насамперед, у "зверненні до площини культури як сукупності цінностей, накопичених людством, і як особистісної властивості людини" [8: 58]. Завдяки оволодінню дитиною мистецькими цінностями, відбувається її особистісне духовно-культурне становлення, а значить і культурний розвиток суспільства. Адже мистецтво є найбільш повною скарбницею інформації про життя та людську історію, а мистецька освіта стає "основною духовного розвитку національної культури і виступає гарантом розвитку особистості" [8: 29].

Сучасна система загальної музичної освіти базується на поєднанні класичних і народних традицій з прогресивними педагогічними інноваціями. У цьому контексті, ще відомий іспанський мислитель М. Унамуно вважав, що є традиції вічні, традиції минулого і традиції сучасності. Тому при розгляді генезису художнього розвитку особистості доцільно виділяти минулі і сучасні події, яскраві персоналії. Така можливість, на думку вченого, може виникнути завдяки традиціям, оскільки вони постають як субстанції історії художньої освіти [9]. Це означає, що до вічних традицій можна віднести традиції залишені нам у спадок поколіннями наших людей, народні традиції. До традицій минулого – твори музичного мистецтва створені геніальними, визнаними у всьому світі композиторами, яких ми називаємо класиками. Ідеї та діяльність визначних педагогів, композиторів, діячів культури і освіти нинішнього часу відносимо до традицій сучасності.

Вивчення історико-освітнього процесу в контексті крос-культурної домінанти не може бути плідним без застосування ряду ефективних методів дослідження. Нами пропонуються історико-структурний, конструктивно-генетичний, порівняльно-зіставний, персоналістично-біографічний, аксіологічний, парадигмальний методи та ін. Історико-структурний – передбачає розподіл феномену минулого, що вивчається, на його складові. Конструктивно-генетичний метод допомагає простежити зміни досліджуваного феномену у часі із встановленням науково-обґрунтованої періодизації. При використанні порівняльно-зіставного методу порівнюються чи зіставляються між собою раніше запропоновані етапи, відбувається оцінювання та робляться відповідні висновки. Для пізнання конкретних феноменів минулого використовується аксіологічний метод, який сприяє вивченню загальнолюдських національних цінностей, навчання і виховання та встановленню їх пріоритетності. Персоналістично-біографічний метод застосовується за необхідності зосередження уваги на особистості певного відомого педагога минулого.

Для вивчення генези історико-освітнього напряду дослідження нами пропонується парадигмальний метод, що призначений для розгляду педагогічної теорії в ході взаємодії різних парадигм. М. Богуславський звертає увагу на те, що при цивілізаційному підході акцент робиться на соціокультурних детермінантах історико-педагогічного процесу, а при парадигмальному підході в основу кладуться власне науково-педагогічні фактори. До крос-культурної домінанти ми відносимо інтеграційні процеси. Оскільки головне завдання предметів мистецького циклу в школі полягає в систематичному розвитку сприймання художнього образу творів різних епох, то даний підхід виступає принциповим для гуманістичного виховання засобами мистецтва. Тут ми розглядаємо гуманізацію музичної освіти в контексті пошуку інтегрованої цілісної духовної особистості. Адже інтеграція дозволяє розвивати як образне мислення, так і творчі здібності та уяву школярів, сприяє розширенню їх світогляду, формуванню мистецької компетентності, розвитку загальної та музичної культури.

Б. П. Юсов не так давно відмічав, що сьогодні педагогіці мистецтва слід піднятися на рівень сучасного синтезу думки та знання і з цього рівня "поскребти по засіках" минулих епох людської мудрості [10: 163]. Реалізація теоретичного та емпіричного рівнів інтеграції забезпечує індивідуально-неповторне осягнення музичного твору, збуджує суб'єктивні ефекти зорових, звукових, тактильно-дотикових відчуттів сприйняття. Таку позицію підтверджують ідеї таких вітчизняних педагогів 2-ї половини ХХ – поч. ХХІ ст. як П. Блонський, З. Жофчак, М. Леонтович, Л. Масол, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Хижна, Б. Юсов та ін. У різні історичні періоди педагоги висловлювались про те, що процес інтеграції забезпечується в педагогічній діяльності наступними методами: порівняння виражальних засобів, вербалізації художніх вражень, проведення емоційно-образних художніх паралелей, художньої аналогії, синестезії або між сенсорних і комплексних асоціацій та ін.

Висновки. Таким чином, розгляд сутності та змісту крос-культурної домінанти дає підстави для висновку про те, що споконвічна гуманістична виховна й освітня традиція, на сьогоднішній день, завдяки новаторській практиці виховання і навчання набуває значення парадигми. Крос-культурна домінанта дає можливість здійснити ретроспективний аналіз фундаментальних ідей гуманістичного виховання учнів у процесі музичних занять, висловлених вітчизняними педагогами; визначити шляхи реалізації внутрішніх сил і здібностей індивіда у взаємодії педагогічних положень і культурних традицій через напрацювання минулих поколінь. За таких обставин метою сучасного виховання виступає особистість як суб'єкт культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного / Г. Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – 368 с.
2. Енциклопедія освіти. – Академія педагогічних наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Світова художня культура : Від первісного суспільства до початку середньовіччя : [навч. посібник] / [О. П. Шолокова, С. В. Шип, О. Л. Шевнюк, О. М. Семашко]. – К. : Вища школа, 2004. – 175 с.
4. Сухомлинська О. В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2002. – № 4. – С. 13–19.
5. Бердяев Н. А. Смысл истории / Н. А. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 176 с.
6. Приходченко К. І. Розвиток особистості – стратегічний напрям гуманістичного виховання / К. І. Приходченко // Шлях освіти. – 2012. – № 1. – С. 6–11.
7. Гессен С. И. Основы педагогики : Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М. : Школа-пресс, 1995. – 445 с.
8. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : [монографія] / О. В. Лобова. – Суми : ВВП "Мрія", 2010. – 516 с.
9. Унамуно М. Вічна традиція / М. Унамуно // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 11–12. – С. 100–121.
10. Юсов Б. П. Взаимосвязь культурогенных факторов в формировании современного художественного мышления учителя образовательной области "Искусство" / Б. П. Юсов. – М. : Компания Спутник+, 2004. – 253 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Gadamer G. G. Aktual'nost prekrasnogo [The Urgency of the Beautiful] / G. G. Gadamer. – M. : Iskustvo, 1991. – 368 s.
2. Entsiklopediya osvity [Encyclopedia of Education]. – Akademiya pedagogichnykh nauk Ukrayiny ; golovniy red. V. G. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 s.
3. Svitova hudozhnya kultura [World Artistic Culture] : Vid pervisnogo suspil'stva do pochatku serednovichchya : [navch. posibnik] / [O. P. Scholokova, S. V. Ship, O. L. Shevnyuk, O. M. Semashko]. – K. : Vischa shkola, 2004. – 175 s.
4. Sukhomlins'ka O. V. Kontseptual'ni zasadi formuvannya duhovnosti osobistosti na osnovi hristiyanskykh moral'nykh tsinnostey [Conceptual Bases of Formation of Spiritual Personality] / O. V. Suhomlinska // Shiyakh osvity. – 2002. – № 4. – S. 13–19.
5. Berdyaev N. A. Smysl istorii [The Meaning of History] / N. A. Berdyaev. – M. : Myisl, 1990. – 176 s.
6. Prihodchenko K. I. Rozvytok osobistosti – strategichniy napryam humanistichnogo vykhovannya [Personal Development – Strategic Direction of Humanistic Education] / K. I. Prihodchenko // Shlyakh osvity [Way of Education]. – 2012. – № 1. – S. 6–11.
7. Gessen S. I. Osnovy pedagogiki : Vvedenie v prikladnuyu filosofiyu [Pedagogy Basics : Introduction to Working Philosophy] / S. I. Gessen. – M. : Shkola-press, 1995. – 445 s.
8. Lobova O. V. Formuvannya osnov muzichnoyi kulturi molodshykh shkolyariv : teoriya ta praktyka [Formation of Bases of Musical Culture of Younger. Theory and Practice] : [monografiya] / O. V. Lobova. – Sumy : VVP "Mriya", 2010. – 516 s.
9. Unamuno M. Vichna traditsiya [Timeless Tradition] / M. Unamuno // Filosofs'ka i sotsiologichna dumka [Philosophical and Sociologic Ideas]. – 1995. – № 11–12. – S. 100–121.
10. Yusov B. P. Vzaimosvyaz kul'turogennukh faktorov v formirovaniy sovremennogo hudoshestvennogo mushleniya yshutela obrazovatel'noy oblasti "Iskustvo" [Interrelations between Cultural Factors of Modern Art Thinking of the Teacher of the Faculty of Art] / B. P. Yusov. – M. : Kompaniya Sputnik +, 2004. – 253 s.

Горбенко С. С. Кросс-культурная доминанта в гуманистическом воспитании личности средствами музыки.

В статье определяются теоретические основы цивилизационной составной духовно-нравственного развития личности, которая заключается в соединении классических, народных традиций воспитания с нынешними прогрессивными педагогическими инновациями. Отстаивается идея гуманистического воспитания учащихся средствами музыки на основе историко-педагогического и историко-культурного измерений.

Ключевые слова: доминанта, культурно-историческая педагогика, преемственность, гуманистическое воспитание, общее музыкальное образование, методы, духовная ценность.

Gorbenko S. S. Cross-Cultural Dominant of the Personality in Humanistic Education by the Means of Music.

In modern pedagogy, education is interpreted as an activity, value, system of influences, interaction, and sensuality. Humanistic education is regarded in the study as a basic process of entering the child in the socium, which requires its complete preparation in society life through comprehensive development of the ability to implement their free capacities and abilities with further self-development. Humanistic paradigm of education involves personal approach attitude to personality as a unique phenomenon regardless of their individual characteristics.

The material of study is based on the humanistic ideas of native teachers of the XX – early XXI century. It is proved that the foundation of progressive ideas are historically-conceptual and procedurally-methodological invariants, which included periods, especially the major determinants, substantial dominant, regulative and the following methods of ideas: of positive example, of value-semantic guidelines, creating the training situations, orientation on the perspective, self-concept.

According to the study was determined that the author's logical structural model based on methodological, historical, theoretical and methodological principles of humanistic education means music is a logical structure related dominants (culturally-appropriated, axiological, active, emotionally-stimulated, cross-cultural, pedagogically-guiding); constant determinants (laws, principles, regularities, regulations) and regulative of qualitative state (system, procedural, activity).

The paper concluded that the humanist education today can be done effectively on condition historical and educational, historical and cultural dimensions of this problem, the ability of the individual to think historically and direction of the main goals of the educational process by means of music into the mainstream of the formation of human culture.

Key words: education, culture, historical, civilizational approach, tradition, humanistic paradigm.